

Атаманенко А.Є.

Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965–1991). – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – 672 с.

Значний вплив на розвиток вітчизняної історичної науки у ХХ ст. справили політичні зміни, у вирі яких опинилася наша країна після поразки Української національної революції 1917–1923 рр. Відтоді й практично до 1990-х рр. наука розвивалася двома річищами – власне на теренах України (під потужним ідейно-ідеологічним радянським впливом) та у державах поселення українських емігрантів, представників різних генерацій учених, у тому числі й тих, хто сформувався як дослідник у діаспорі. Однією з найпотужніших громадських організацій, котра 45 років тому постала з ініціативи молодого історика Л.Винара та була підтримана відомими науковцями О.Оглоблиним, Н.Полонською-Василенко, І.Каменецьким, М.Чубатим, В.Дубровським, Є.Онацьким, П.Курінним, М.Міллером та іншими, є Українське історичне товариство (УІТ). Воно стало виявом своєрідного громадянського руху вітчизняних учених у науковому світі, який не сприйняв Україну, де українські студії не були престижними, не маючи свого сегменту у світовій історії. І саме його відстоювання стало найактуальнішим практичним завданням для тих, хто вже мав ім'я у науці країн проживання (Любомир та Богдан Винари, О.Пріцак), і для тих, хто все ще залишався поза інституційним науковим життям держави перебування, проте продовжував дослідження української історії (О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, В.Міяковський).

Поява узагальнюючої монографії А.Атаманенко, відомої й авторитетної дослідниці минулого української діаспори загалом і УІТ зокрема, про всебічну діяльність Українського історичного товариства в 1965–1991 рр. присвячена не лише знаковим постатям, а й показує загальні закономірності розвитку вітчизняного історіографічного процесу, уміщуючи його у загальносвітовий контекст.

Структура дослідження вибудована логічно, що дало змогу повністю розкрити етапи діяльності інституції, різномірні функціональні особливості й прояви її активності у світовому науковому просторі. Для глибокого опрацювання теми А.Атаманенко використала методологію історичної антропології та просопографічний метод при аналізі постатей учених – членів товариства. Важливою новизною авторського бачення є те, що діяльність УІТ розкривається у порівнянні з роботою подібних організацій в інших країнах світу. Дослідниця також запропонувала періодизацію УІТ, де головним критерієм стали зміни векторів науково-організаційної співпраці вчених (с.10–11). Великий інтерес викликає портретна галерея українських науковців – членів товариства. Рідкісні фото доповнюють уявлення про особистості вчених, розкривають моменти співпраці дослідників із діаспори та материкової України й ще раз підтверджують думку про єдиний розвиток сучасної національної історичної науки у державі й за її межами. Із цією метою авторка уточнила термінологічно-понятійний апарат, наголосивши, що «вираз «українська наука» сьогодні є усталеним в історіографії і цілком виправданим стосовно гуманітарних українознавчих дисциплін у дослідженнях вчених українського походження поза Україною та національними науковими інституціями» (с. 17).

У монографії дослідниця вживає термін «діаспорні історики», що, на нашу думку, дещо звужує підхід до розуміння науки про минуле. Доречнішим був би термін «зарубіжні українські історики», що загалом окреслює вітчизняну національну історіографію.

Книга А.Атаманенко є новаторським дослідженням у царині вивчення розвитку вітчизняної історичної науки за рубезжем та її взаємозв'язків із процесами, котрі відбувалися у самій Україні. Традиційно в першому розділі авторка розглядає стан вивчення історії Українського історичного товариства і джерельний комплекс

свого дослідження, узагальнює всі напрацювання з цієї тематики та закономірно застосовує хронологічний підхід до подання матеріалу. Відтак вона виокремила такі напрями у вивченні минулого УІТ: «1) синтези українського історіографічного процесу, що включають оцінку діяльності товариства, змісту та значення публікацій «Українського історика» або інших видань УІТ, його окремих членів у контексті аналізу тогочасної історіографічної ситуації; 2) узагальнюючі спеціальні дослідження з історії товариства або його журналу; 3) спеціальні студії, присвячені вивченню окремих напрямів діяльності УІТ чи тематики часопису «Український історик»; 4) рецензії на книжкові видання товариства і праці його членів, які подають оцінку його діяльності у цілому; 5) персональні праці, присвячені життю та творчості окремих дослідників – членів товариства (в контексті вивчення найважливішими є праці, де розглядається внесок учених у діяльність УІТ» (с.20). Історіографія опрацьована детально й фахово, що дало змогу глибоко вивчити особливості діяльності товариства впродовж означеного хронологічного періоду. Праця вирізняється широкою джерельною базою, котра включає різноманітні статuti, діловодні та інформаційні матеріали, звіти про діяльність осередків УІТ, особисті документи вчених, а також наративні та аудіовізуальні джерела. Більшість із них вводиться дослідницею до наукового обігу вперше. Авторка безпосередньо опрацювала матеріали УІТ, що зберігаються поза межами України, зокрема «Бахметевського архіву» Колумбійського університету (США) та документні комплекси із закордонних і вітчизняних архівосховищ. Особливо широко використано епістолярій, який включає офіційне й приватне листування, що глибше розкриває контекст подій, пов'язаних із діяльністю товариства. Використана значна частина листування із приватних збірок, що засвідчує високі комунікативні здібності дослідниці, її здатність знаходити контакт із людьми та виокремлювати головне. Слід зазначити, що появі рецензованої монографії передувала серйозна робота авторки з опрацювання різноманітних джерел та їх видання. Зокрема, чотири роки тому у серії УІТ «Історичні джерела» вийшло ґрунтовне видання за редакцією А.Атаманенко «Матеріали до історії Українського історичного товариства» (Нью-Йорк, Острог, 2006 р.). Це дало змогу комплексно висвітлити діяльність УІТ і показати особливості входження української історіографії у світовий науковий простір.

Розглядаючи передумови та початки діяльності товариства, дослідниця акцентує увагу на тому, що слід «відокремити наукову історіографію від нефахового історіописання, досить поширеного в еміграційних умовах. По-друге, варто розрізняти громадсько-публіцистичні праці, написані в тому числі й істориками (які переважно не були осторонь громадського життя), які можуть містити характеристики загальних еміграційних явищ, громадсько-політичних періодичних видань, напрямів та духу висловлювань у них тощо, і, власне, наукові, які стосуються безпосередньо наукових проблем та науки загалом, інакше можна припуститися суттєвих помилок в оцінках (якщо переносити висловлювання щодо громадських явищ на наукове життя)» (с.78).

На нашу думку, не зовсім вдало авторка назвала підрозділ «Соціокультурні умови функціонування української історіографії», оскільки у самому тексті йдеться про важливі науково-теоретичні питання – утвердження національної схеми історії України в українській історіографії, зокрема про сприйняття теоретичних напрацювань М.Грушевського. Ґрунтовний аналіз утвердження концепції української історії цього визначного вченого показав, що без тієї копіткої роботи, котру впродовж довгого часу проводили вітчизняні дослідники за межами Батьківщини, переломити бачення минулого України виключно крізь призму російської схеми чи концепції Центрально-Східної Європи було б дуже складно. Це ж саме стосується й сприйняття історії України західним науковим світом. Російськоцентричні погляди на минуле Центральної та Східної Європи, що побутували в історіографіях європейських країн, США і Канади та довгий час залишалися незмінними, впливали на формування сприйняття історичного процесу не тільки у вузьких суто наукових колах, а й, що найголовніше, формували світогляд студентської аудиторії. Уперше у національній історіографії дослідниця ґрунтовно проаналізувала ці процеси на прикладах домінування викладачів – вихідців із Росії – в університетах США й видання навчальних

посібників. Одним із найпопулярніших підручників «російської історії» у США була книга Ніколая Рязановського «А History of Russia», яка за сорок років (від 1963 по 2005) витримала не одне перевидання. Тут безумовно домінував російськоцентричний виклад історії, у тому числі української (с.87).

Українські дослідники в еміграції намагалися розв'язати проблему різними шляхами: написати англomовну історію Росії (проект так і не було реалізовано), опублікували англomовні видання узагальнень з історії України та перевидали праці М.Грушевського, Д.Дорошенка, О.Терлецького й М.Антоновича (с.90–91). Наприкінці 1960-х рр. було відкрито перші кафедри українознавства в Гарвардському університеті (США), а з 1971 р. в Альбертському університеті (Канада) започатковане викладання української історії для студентів різних фахів, що обирали цей курс як «вільний предмет» (с.93). Проте зарубіжним історикам так і не вдалося сконцентрувати зусилля й цілеспрямовано та комплексно відстояти концептуальні засади вітчизняної історіографії. Тільки після проголошення незалежності України питання схеми вітчизняної історії поволі почало з політичної площини переміщатися у ряд суто наукових. Авторка проаналізувала причини виникнення стереотипів, котрі побутували у західній історичній науці стосовно України та її історіографії, показала намагання вчених – членів УІТ – долати деякі з них, беручи участь у різноманітних міжнародних наукових конференціях і симпозіумах.

Значний інтерес викликають ретельно виписані організаційні основи діяльності товариства, які, крім статутів, визначалися комунікатами (зверненнями) й програмними статтями, що обумовлювали основні напрями функціонування інституції. Статті та звернення, які мали характер програм на тому чи іншому етапі діяльності, друкувалися у «Бюлетені» УІТ і журналі «Український історик», започаткування якого (1963 р.) ознаменувало початок науково-організаційного об'єднання українських учених в еміграції за професійною ознакою. Часопис став своєрідною творчою трибуною для українських істориків і українознавців та, водночас, джерелом для вивчення діяльності товариства й особливостей розвитку історичної науки у другій половині ХХ ст. Сорокап'ятирічний досвід діяльності УІТ за умов проживання його членів у різних країнах засвідчує неабиякий організаційний хист ініціатора й багаторічного голови Українського історичного товариства – Л.Винара.

Важливим для такого типу досліджень є й те, що А.Атаманенко вдало показала не лише науково-організаційні засади діяльності товариства, а й охарактеризувала різні покоління істориків, їх творче спілкування та дискусії. Ураховуючи тісний взаємозв'язок наукових установ і товариств, авторка простежила співпрацю УІТ з Українським генеалогічним і геральдичним товариством (УГГТ), адже спочатку головою обох інституцій був О.Оглоблин, Л.Винар в УГГТ став заступником голови, а науковий секретар УГГТ Р.Клименко – редактором інформаційних бюлетенів двох товариств. У 1975 р. УІТ підтримало створення в Денвері (США) Української наукової фундації, заснованої на чолі з істориком економіки та президентом видавництва «Libraries Unlimited» Б.Винаром, котре включало у себе як окремий структурний підрозділ Українське академічне видавництво. Головними завданнями, що їх виконувала фундація, була публікація англomовних українознавчих студій. УІТ долучилося й до створення Світової наукової ради, а у грудні 1983 р. президента товариства професора Л.Винара було вперше обрано головою наукової ради при Світовому конгресі вільних українців (СКВУ). Співпрацювало УІТ і зі створеним у 1967 р. за ініціативою О.Прицака в Гарвардському університеті (США) Центром українознавчих студій. Першим його професором-гостем, який у 1968–1970 рр. вів семінар з історії України (історіографія й джерелознавство козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст.) і провадив наукові консультації для докторантів, був президент товариства О.Оглоблин. Лекції та семінари проводилися українською мовою – чи не вперше в американському університеті.

Заслугує на схвалення розлога характеристика організації Українським історичним товариством наукових конференцій. Подано її у хронологічному порядку. Спочатку це були спільні заходи з іншими товариствами, а у рік 100-ліття від дня народження М.Грушевського УІТ провело перші самостійні конференції. Відтоді не лише активізувалося вивчення творчої спадщини цього вченого, висвітлено його

постать як визначного українського історика (а не лише політика), а й згодом започатковано комплексний науковий напрям – грушевськознавство, ініціатором якого став професор Л.Винар (він же і найбільше долучився до вивчення творчої спадщини вченого). Зважаючи на важливість проблеми, авторка присвятила цілий розділ монографії висвітленню розвитку грушевськознавства як міждисциплінарної наукової галузі.

Важливою складовою наукових конференцій були не лише доповіді українських учених, а й участь у них представників інших національних історичних шкіл, дискусії, котрі розгорталися з важливих проблем вітчизняного минулого. Члени товариства долучилися і до участі в міжнародних конгресах істориків, де вступали у наукові змагання з представниками радянської історіографії. Авторитет УІТ у наукових колах зростав і завдяки співпраці його членів з іншими національними історичними та славістичними асоціаціями. Уперше у вітчизняній історичній науці деталізовано викладено, зокрема, засади співпраці Українського історичного товариства з Американською асоціацією для підтримки (розвитку) славістичних студій (American Association for the Advancement of Slavic Studies), Американським історичним товариством (American Historical Association), американською, а пізніше канадською, славістичними асоціаціями тощо.

Дослідниця детально описує спробу організації з'їзду українських істориків (с.351–359), однак не узагальнює причин того, чому він так і не відбувся. Недостатньо висвітлено міжособистісні стосунки відомих українознавців Л.Винара, І.Лисяка-Рудницького, О.Оглоблина, Я.Рудницького, Ю.Шевельова, О.Пріцака, що, на нашу думку, також впливало на організаційні особливості їх наукової діяльності.

Читаючи монографію, усвідомлюєш, який величезний пласт роботи здійснило за 45 років Українське історичне товариство, і як у його активних членів, професорів Л.Винара, І.Каменецького, М.Антоновича й багатьох інших, вистачало часу на роботу в університетах та громадську діяльність. На наш погляд, однією з розгадок є те, що вони не проводили традиційних засідань, зборів тощо, а більшість питань вирішували листовно та інформаційно шляхом розсилки комунікатів. Напевне, монографія була б іще цікавішою, якби авторка описала творчу лабораторію декого з активних членів УІТ.

Максимально детальна інформація про діяльність товариства, розлога характеристика видань УІТ, активізація його роботи у зв'язку з відновленням контактів і співпраці з істориками з України – усе це свідчить про ґрунтовність дослідження, фахове опрацювання різномірних джерел, їх критичний аналіз та високий рівень теоретичних узагальнень, продемонстрованих А.Атаманенко в рецензованій монографії, яка, до слова, як і решта видань товариства, дуже опатно видана, має необхідний довідковий апарат, а вміщені додатки поглиблюють уявлення про діяльність УІТ. Висока редакційно-видавнича культура також є свідченням того, що Українське історичне товариство завжди дбає про імідж України та вітчизняної науки й культури у світі.

В.М.Піскун (Київ)